

DOĞUDA VE BATIDA ORTAÇAĞ FELSEFESİ

Dr. WALTER RUBEN

Hindoloji Profesörü

Hintlilere göre hakikat (realite) ebedîdir. Son 3000 yıl içerisinde meydana getirmiş oldukları bir takım felsefe sistemleri içerisinde altı tanesine Hintliler "Klasik Sistemler" diyorlar ve bu sistemlerin "hakikat"ı öğrettiğini iddia ediyorlar. Hintliler, bizim tersimize olarak, felsefenin tarihiyle uğraşmamışlardır. Halbuki bize göre, her kültür unsuru gibi felsefenin de, bu arada Hint felsefesinin de kendisine göre bir tarihi olması pek tabiidir. Buna rağmen, bugüne kadar Hindistan'ın, Ortaçağ Felsefe Tarihi hakkında hiç bir eser kaleme alınmamıştır. Hattâ bir takım Avrupa felsefe tarihçilerinin iddia ettiklerine göre, Hint felsefesi Eski Çağ'da Yunan felsefesiyle bir arada bazı ilerleme safhaları geçirmişse de sonradan bir duraklama devresine girmiş ve bugüne kadar eski halini muhafaza etmiştir.

Ben burada, Ortaçağ Hint felsefesinin de pek canlı ve hattâ bizi çok ilgilendirecek bir tarihi olduğunu göstermek istiyorum.

Evvelâ kelimenin manasını araştıralım. "Hint Orta Çağı" deyince aklımıza ne geliyor? Tarihçilerin bugüne kadar yapmış olduklarının aksine olarak ben, Hindistan'da da aşağı yukarı Avrupa tarihinde olduğu gibi eski, orta ve yeni çağ diye üç devrenin nazarı itibara alınmasına taraftarım. Bence bütün insanlığın müşterek bir tarihi vardır. Ortaasya merkezde bulunmak üzere Avrupa kıtası, Önyasya, Hindistan ve Çin topraklarını ihtiva eden geniş sahadaki insanlara, bu mânada bir tarihi toptan mal etmek kanaatıma göre mümkündür.

Mengin 1930 yılında, "Weltgeschichte der Steinzeit = taş devrinde dünya tarihi" adlı meşhur eserini yazdığından beri, Avrupa ve Asya kıtalarında, tarihten önceki çağların aynı olduğu artık kimse tarafından inkâr edilmiyor; Mengin'in, bu tarihî birliği tasvir ederken kullanmış olduğu ifade tarzı tabiiyetle sonradan bazı ufak tadilata uğramıştır. Taş devrinin sonlarına doğru, bir köylü kültür dalgasının Ortaasya'dan koparak etrafa dağılmış olduğunu görmekteyiz. Bu kültürün sahibi olan insanlar, buğdayı ekmekle beraber sığır yetiştirmesini ve yetiştirdiği sığırı arabaya ve sapana koşarak ondan buğday ziraatında istifade etmesini ve nihayet üzümünden şarap yapmasını bilen kimselerdi. Bu dalga genişliye genişliye doğuda Hindistan'a kadar, batıda Avrupa'ya kadar yayıldı. Protohistuvar çağda, bu kültür tabakası üzerine bronzdan yapılmış aletleri, hiyeroglif yazısı, boğa tanrısı,

büyük Ana tanrısı, yılan kültü ve sairesiyle birlikte, en eski şehir kültürü yavaş yavaş kurulmağa başladı. Bu protohistorik tabakaya ait muhtelif kültür örneklerine bugün, gerek Hindistan'da (Siht Ovasındaki Mohencodaro'da v. s.), gerekse Babil üzerinden Mısra ve Girit'e kadar olan geniş sahalarda tesadüf etmek mümkündür.

Böyle bir kültür tabakası Çin'e bir az sonra, -yani eski çağın başlangıcı olan Milâttan önce 2000 yıllarında ancak gelebildi ve gelirken, Avrupa, Önasya ve Hindistan eski çağları için çok karakteristik bir kültür unsuru sayılan at koşulu harp arabasını da beraberinde getirmişti. Bu zamanlarda Çin'de, bilhassa batı kuzey sınırlarında, Shang'lar hem protohistorik ve hem de eski çağ kültürünü bir arada yaşıyorlardı. Hindistan'da, İran'da, ve Yunanistan'da bu kültürün mümessilleri Hind - Avrupa dediğimiz kavimlerdi. Diğer taraftan Hikesoslar bu kültürü Mısır'a göturdüler. Yine aynı zamanlarda, Yahudi'ler Mısır'dan kalkarak Filistin'e doğru göçetmişler ve Hazreti Musa'nın monoteist dinini de beraberlerinde getirmişlerdi. Müteakip çağlar için, kuzeyden gelen Hind - Avrupa kültür dalgası ne kadar önemli olduyorsa, güneyden gelen bu fikir hareketi de okadar mühim oldu. Kuzeyin Hind-Avrupa kültür baskısına karşı, Musevîlik adeta güneyin, karşı bir fikir taarruzu oluyordu.

Milâttan önce 1500 ile Milâttan sonra 500 arasında geçen 2000 yıl, eski çağ dediğimiz devreden ibarettir. Bu uzun devrenin tarihi demek, ilimle güzel san'atların, dinle felsefenin, eski Avrupa devletçiliğiyle şehirciliğinin ve nihayet Önasya'da, Hindistan'da ve Çin'de eski çağda zuhur eden birçok kültür tezahürlerinin tekâmül tarihi demektir. Eski çağda, bütün kültürlerin, küçük bir sahada başlayarak sonradan genişlediğini görüyoruz. Meselâ Yunan'lılar, küçük ana yurtlarından kalkarak, Akdeniz'in çok uzak sahillerinde koloniler kurmuşlar ve antik âlem dediğimiz Yunan devleti hudutlarını İngiltere adalarından tâ Mısır sahillerine kadar genişletmişlerdi. Ve keza Hint'liler, kendileri yalnız Pencap mıntakasında oturdukları halde, kültürleri, eski çağın sonlarına doğru, güney Hindistan'a kadar varmış bulunuyordu. Çin'lilerde, yurkarıda da gösterdiğimiz gibi, Çin'in batı kuzey sınırlarında, yani Ön Asya'dan gelen kültür dalgasının Ortaasya'yı Hoangho nehri boyunca terkettiği kısımlarda yaşarken, kültürleri, doğuya ve güneye, hattâ Okyanos'a kadar yayılmış bulunuyordu. Bu eski çağ yüksek kültürleri diğer taraftan, Ortaasya kavimlerinin devamlı akınları karşısında da kendilerini korumak zorundaydılar. Bu gelenler, Çin hudutlarında Hun'lar, İran sınırlarında ise Skit'lerdi. Eski çağın sonunda, . kuvvetli bir Bizans imparatorluğunun yanı başında, aynı ihtişam ve debdebeyle, Ön Asya'da hüküm süren Sasani'ler devletini, Hindistan'da (saltanatları Hint kültürü için erişilmiş en yüksek nokta sayılan) Gupta sülâlesi imparatorlarını görüyoruz. Yalnız Çin'de durum başka türlüydü; Hun-lâr, batıya nazaran daha evvel Çin'i istilâ etmiş oldukları için, Han'lar

sülâlesi devrinde bu memleketin ermiş olduğu şaşaalı ve debdebeli kültür devri bu sıralarda ortadan kalkmış ve yerini bir duraklama çağına terketmiş bulunuyordu.

Eskiçağın, sonu olan bu parlak kültür devrini müteakip, bu kültür sahalarının hepsinde,takriben 1000 sene devam eden orta çağ devri başlar. Bu devirde de, eski çağda olduğu gibi, bir takım kültür hadiselerini bu sahalarda takip etmek mümkün oluyor. Bu devrin ,başlangıcı da, Ortaasya kavimlerinin göç etmeğe başladıkları sıralara tesadüf eder. Bu devirde, Hun'lar, bir taraftan Cermen kavmini batıya doğru iterken, diğer taraftan bu harekete muvazi, Ak Hun'lar, da Hindistan'a sarkıyorlardı. Bu Ak Hun'lar, belki de batıya doğru akın eden diğer Hun'larla akraba idiler. Takriben aynı zamanlarda, kuzeyden gelen bir zümre olan Toba'lar Çin'e yerleşmişlerdi. Güneyden gelen, yeni ve esaslı diğer bir kültür unsuru daha vardı ki, o Müslüman'lık dini idi. Müslümanlık, Museviliğin monoteizmini devam ettirerek onu doğuya ve batıya tanıtmıya uğraşıyordu. Takriben aynı zamanlarda, Müslüman Arap'lar, batıda İspanya hudutlarına; doğuda Sint nehrine, yani Hindistan'a kadar genişlemişlerdi. Din taassubunun ayaklandırmış olduğu bu istilâ dalgası, batıda Cermen kabileleri ve doğuda Râçput'lar tarafından mukavemete uğradı. Cermenler, Roma imparatorluğunun çökmesini müteakip batı Avrupa'da yeni bir efendi sınıfı teşkil etmişlerdi.. Aynı şekilde Hindistan'da Râçput'lar da, memlekete sonradan gelmişler ve eski Hint kültürüne sahip olmuşlardı. Ateş soyundan geldiklerini iddia eden Râçput'lar, Hindistan'a Eftalit'lerle beraber gelmişler ve Arya kültürünün beşiği olan Batı Hindistan'a yerleşerek orada yeni yeni asilzade sınıfları meydana getirmişlerdi. Onlar geldikten sonra, Hindistan'da o zamana kadar yaşamış olan Aryâlık asaletini tamamen ortadan kalkmış görüyoruz. Bununla beraber, Râçputlar eski Arya kültürünü üzerlerine aldılar ve onu devam ettirdiler. Ortaçağda Râçputlar Hint kültürünün mümessili oldular. Aynı şekilde, Avrupa'da da Cermenler, antik kültürünü kabul ederek onu devam ettirmişlerdi. Çin'de de Toba'lar aynı işi yaptılar. Avrupa Ortaçağ devresi, Bizans imparatorluğunun Osmanlı'lar tarafından ortadan, kaldırılmasına kadar geçen zamanda, müslümanlığa karşı yapılan mücadelelerle doludur. Hindistan Ortaçağı da ,Delhi'nin Türk imparatorlarına paytaht olduğu güne kadar süren istilâ hareketleriyle geçer.

Milâttan sonra 500-1500 yılları arasında geçen 1000 seneyi dört kısma ayırmak, yani 500 ile 800 arasını birinci, 800 ile 1050 arasını ikinci, 1050 ile 1250 arasını üçüncü ve 1250 ile 1500 arasını dördüncü devre olarak mütâlâa etmek zannımca daha pratiktir. Birinci devrede yani 500-800 arasında geçen zamanda, Hindistana yeni gelmiş olan Râçput'ların muhtelif kırıallıklar içerisinde yerleştiklerini görüyoruz. Bunların hâkimiyetleri altında Brahman'lar, eski çağda, Gupta imparatorları zamanında başlamış oldukları muazzam dinî hareketleri devam

ettiriyorlar; Şivaizm kuvvetleniyor, buna karşı Buddhizm sönüyor. Önasya'dan gelen hıristiyanlık dinî, Avrupa'da eski çağın sonlarına-doğru, nasıl bir taraftan musevilğin Monoteizmini devam ettirerek, diğer taraftan İran'lı Zerdüş'tün kurduğu kurtarıcı inancın bir müdafii olarak eski Yunan kültürünün fazla tanrılı dinine karşı mücadele ettiyse, iki büyük din de birbiriyle Hindistan'da aynı şekilde çarpıştıyordu. Bunlardan biri, buğday kültürü ve protohistorik; şehir kültürü, zamanlarından beri izlerini takip edebildiğimiz ilk Şivaizm, diğeri ise, bir peygamber tarafından getirilmiş olan musevilik ve kurtarıcı hıristiyanlık gibi, Önyasyadan gelmiş olması muhtemel Buddhizm'dir. Avrupa'da, kurtarıcı hıristiyan dininin zafer kazanmasına karşı, Hindistan'da, putperest Yunan dinine benzeyen Şivaizm üstün geliyor. Buddhizm, bundan sonra, yavaş yavaş geriliyor ve Hindistan'dan çıkarak doğuya ve kuzeye doğru, tâ Moğolistan'a, Japonya'ya, Siyam'a vesair ülkelere yayılmaya başlıyor, Bilhassa, orta çağın bu birinci, devresine ait mimarlık tarihini gözden geçirirken görüyoruz ki, eski çağın son devrelerine kadar daima Buddhistler tarafından büyük tapınaklar inşa edilmekte iken, orta çağda, daha ziyade Şivaitler bu işi ellerine almışlardır.

Felsefe alanında da durum buna benzer: eski çağın sonunda, kendisine hemen hemen Hindistan'ın bir Aristos'u diyebileceğimiz Buddhist mantıkçı Dignâga, "netice,, (conclusion) şekillerini bir sistem altında toplamış ve bunları kritik mahiyette izah etmiştir. Hint neticesi analogiye istinadeder ve Dignâga'ya göre bir neticenin doğru olması için onun bir pozitif ve bir de negatifinin analogisi olması lâzımdır. Bunların haricinde, bir netice doğru olamaz. Bu düşünceyi, orta çağın başında yaşayan ve bugüne kadar şöhretini muhafaza eden Şivait mantıkçı Uddyotakara tamamiyle reddediyor. Ve Dignâga'mn bütün nazariyelerini kökünden baltalıyor. Uddyotakara, inceden inceye hasmını tenkit ettikten, ve tamamiyle mücerret, sırf şekliyyattan ibaret delillerle Dignaga'nın sistemini çürütmiye uğraştıktan sonra, şöyle bir iddiada bulunuyor. Diyor ki, doğru oldukları muhakkak birçok neticeleri biz biliriz ki, bunların ne yalnız pozitif ve nede yalnız negatif analogileri vardır...Sırf mantık üzerinde yapılmakta olan bu münakaşa, belki ilk bakışta bize yavan gelir. Fakat bir de onun tatbik edildiği şekli görürsek ehemmiyetini anlarız. Buddhistler, ebedî bir ruhun mevcut olduğunu kafi şekilde reddediyorlardı. Buddhistler bu hususta, en modern Amerika Psikologları olan Biheviyolist'lere çok benzerler. Halbuki Şivaitler, ebedî bir ruhun mevcut bulunduğuna inanırlar. Ve bunun için de, Uddyotakara gibi şivait mantıkçının, Dignâga'ya karşı ebedî bir ruhun mevcut olduğunu ispat etmesi mecburiyeti vardır. Bu iddiası için, mantıkî bir netice çıkarmak, yani bu iddiasına uygun bir analogi bulmak zorunda idi. Tabîî yalnız, "A'nın da B gibi bir ruhu vardır, çünkü B yaşıyor,, demekle iş bitmiyordu. İlk evvel B'nin bir ruh sahibi olduğunu ispat etmek lâzımdı. Bütün canlı yaratıkların, yaşadıkları ve

duyduktan için ruhlu olduklarını, genel olarak göstermek icabediyordu. Fakat bunu nasıl yapmalı idi? "Bütün canlı yaratıklara» benzer, onlar gibi yaşayan, onlar gibi bir ruh taşıyan ve fakat canlı yaratıklardan başka olan bir şeyi bulmak nasıl mümkündür? Böyle bir şey bulmak mümkün değildir. Bu öyle olunca, Uddyotokara negatif diğer bir netice şekli icad ediyor: "Bu vücut» diyor,, ruhsuz olamaz. Öyle olsaydı teneffüs hareketimizin de olmaması icab ederdi,,. Hakikaten, Buddhistlerle Brahmanlar, bir vücutta teneffüs olmayınca ruh ta yoktur diye iddia ederlerdi. Görüyoruz ki, Uddyotokara'nın varmış olduğu bu netice için elde yalnız negatif bir analog vardır. O da "Ruhsuz olan» dır. Pozitif analog yoktur.

Hint mantıkçıların lehine olarak şunu kaydedelim ki, Uddyotokara'nın yeni bulduğu bu netice şekli, birçokları tarafından, sonradan reddedildiyse de onun kurduğu mektep bugüne kadar yaşamaktadır. Uddyotokara, böyle bir ruhun mevcut olduğunu, üzerinde fazla münakaşa edilebilir, ve sırf bu gaye için icad edilmiş, bir takım netice şekillerile ispat ettikten sonra, bir adım daha ileri atıyor ve Tanrının varlığını ispata çalışıyor. Çünkü Buddhistler Allahın var olduğunu da inkâr etmişlerdi. Şivait'lerse onlara karşı Allahın mevcut olduğunu isbat etmek mecburiyetinde idiler. Şivaitlere göre allah, bütün bilgileri ve kuvvetleri kendisinde toplayan bir nevi ruhtur. Burada, açık olarak görülüyor ki Uddyotokara, mantığı, kendi dinini müdafaa için bir yardımcı olarak kullanıyor. Hasmına karşı; kılı kırka ayırırcasına yaptığı fikir hücumunda, onda hâkikattan daha ziyade dininin tespit etmiş olduğu doğmaları arıyor. Otorite olarak dayandığı şey, eski kutsal yazılardır. Bu nevi kutsal eserlerden bir tanesini şerhetmiştir... Böylece bu fikir adamında, bir skolastiğe lâzım olan bütün sıfatlar toplanmış oluyor. Uddyotokara'nın, Hindistan'da yetişmiş, hakikî bir skolastik mütefekkir olduğunu kimse inkâr edemez. Ortaçağda, skolastikler, Avrupa ve Önyasya'da karakteristik filozoflar olarak karşımıza çıkarlar. Aynı sıralarda, eski çağın Buddhism tasavvufundan bu devrede Şivaizm tasavvufunun doğduğunu da görüyoruz. Bu yeni tasavvuf müdafilerinden ilki olan Gaudapâda, kuvvetli bir Buddhist zihniyetile düşündüğü halde, onu takip eden Bhartrihari, Eflâatun'un ideler bilgisini andıran yeni bir tasavvuf şekli icad etmişti. Ona göre Tanrı, ilk ve esas idedir. Sonradan, diğer ide'ler bu esas ide'den doğar. Ve bu ide'lerden, sonra etrafımızı dolduran muhtelif eşya meydana gelir. İde'ler ebedî, buna mukabil eşya ise geçicidirler. Eski Hindistan kültürü, Râçpüt'ların haki-miyeti altında hemen hemen olduğu gibi devam etmişti. Halbuki Cermenler, Avrupa'da antik medeniyete ait kültürü ve şehirleri" büsbütün tahrip etmişlerdi. Sürekli kavimler muhaceretinin meydana getirmiş olduğu hercümerçten antik kültür, çok sonraları, asırlardan sonra kurtulabildi.

Yunan kültürü, Akdeniz havzasında yaşamakta devam ediyordu,

Fakat Müslümanlar da aynı zamanda buralarda hüküm sürdüklerinden, Yunan medeniyetinin gerek maddî, gerekse manevî gelişmesine, İslâmiyet mani oluyordu. Onun içindir ki Hindistan'dakinin tersine olarak, Avrupa'da Yunan ve hıristiyan felsefesi, orta çağın bu birinci devresine ait zamanlarda hiç bir terakki kaydedememiştir. Bu devrede, hıristiyanlığın teolojik spekülasyonlarından ve Eflâtun ile Aristo fikirlerinin devamından başka bir şey olmıyan Patristik ölmek üzere idi. Yine bu devirde, Aristo fikirlerinin islâmiyet'e girerek arkaik bir İslâm Tasavvufu meydana getirdiğini görüyoruz. Hint skolastiklerinin yaptıkları hararetli münakaşa örneklerine batıda raslamıyoruz. Hindistan'la Avrupa'nın ve Ön Asya'nın kültür tekâmülünde esaslı bir şekilde rol oynamış olan müşterek hadiseler, orta çağın ikinci devresinde, yani 800-1050 yılları arasında rashıyoruz,

İkinci devre, iktidarlı hükümdarlar devresidir. Batı Avrupa'da, Bizans'ta, Bağdat'da, Hindistan'da ve Çin'de kuvvetli imparatorlar (bazan da halifeler) hüküm sürmektedir. Bunların hepsinde, maddî kültür seviyesi aynıdır. Yalnız Alman imparatorluğu bunların içinde en zayıf olanıdır. Bu devrede Hindistan'ın siyasî tarihi, Râcput'ların hâkimiyet mevkiine çıkmaları, devrenin sonunda işe kuzey batı Hindistan'ın Gazne'li Mahmut tarafından zaptedilmesiyle başlar (bu sıralarda Bizans ve Alman imparatorlukları, Ortaasya'dan gelen Türk, Macar v. s. kavimlerin akınlarına karşı durmak mecburiyetindedirler). Zamanın en büyük alimi sayılan Elbiruni Gazne'li Mahmud'un şarayında yaşıyordu. Mahmud'la birlikte Elbiruni de Hindistan'a gitmiş ve orada Sanskrit dilini öğrenerek, bu dilde bir çok eserler okumuştur. O, bu eserler hakkında bize çok faydalı şeyler nakletmektedir. Elbiruni'nin kitabı, Hint kültür tarihinin en esaslı kaynaklarından biri sayılmaktadır. Yalnız Elbiruni'nin görebilmiş olduğu Hindistan, Mahmud'un istilâsı yüzünden bir harabe haline gelmiş olan Hindistan'dır. Hatta o eserinde bundan şikâyetle: oraya gittiğinde bütün büyük bilginlerin, Kaşmir'e, ve Bengal'e kaçmış olduklarından, hiçbirisine râslıyamadığını açıktan açığa söyler. Onun için Elbiruni, zamanının Buddhist ve Şivait felsefesi hakkında hiçbir fikir edinmemiş ve bu hususta hiç bir şey de yazmamıştır. Eline geçirebildiği ve üzerlerinde etüt edebildiği Vishnuit yazılar, felsefî olmaktan daha ziyade sırf dinî yazılardır. (Elbiruni bu çalışmalarıyla, aynı zamanda göstermiş oldu ki, Hindistan ilimleriyle Yunan ve İslâm ilimlerini birbiriyle mukayese etmek mümkündür). Elbiruni zamanında, eserleri zamanımıza kadar gelmiş olan meşhur mantıkçılar yaşamıştır. (Burada yalnız üç tanesinin ismini zikretmek istediğim Vaçaspatimişra, Udayana ve Şridhâra gibi) mantıkçılar, tanrının varlığını isbata devam ettiler. Udayana bu hususta bir de kitap yazdı. Bu kitap bize, ozamanlarda bu problem ezerinde ne kadar büyük bir önemle durulduğunu gösterir. Bu devrenin en büyük mutasavvıfı veyahut da bugünkü Hindu çoğunluğunun düşüncesine

göre, bütün devrelerin en büyük mutasavvıfı Şankara idi. Şankara, daha evvelki devrenin tanınmış simalarından Bhartrihari'nin talebesidir. Şankara, bir taraftan tanrının var olduğunu isbat etmeğe çalışırken, bir taraftan da, bu fikrinin dışına çıkıyor ve tanrıdan daha mutlak, daha mücerret ve daha yüksek bir hakikatin mevcut olduğunu iddia ediyordu. Şankara, Şiyait bir monoteisten daha fazla mistik bir panteistti. Onun, tanrıyı isbat etmesi de, o sıralarda yaşama kabiliyetini kaybetmek üzere bulunan Buddhist'lere karşı muhalefet maksadıylâydı. Ona göre böyle bir tanrı isbatı her hangi bir yüksek bilgi demek değildir. Çünkü ona göre gerçek hakikat, bütün insanî düşünce ve mefhumların, isbat şekillerinin fevkinde olan bir şeydir. Mutlak olan bu hakikat, kelimelerin ifâde edebileceği birşey değildir; ancak o, meditation ve trahce halinde yaşanabilir. Realistlerle mantıkçılar, tanrıya ve mantığa inanırlar, Şankara yalnız kendi içinde yaşadığı trance haline inanıyor. Bu benzer düşünce tarzlarına, Elbiruni, eline geçirdiği bâzı Vishnuit kitaplarda tesadüf ediyor. Elbirunî haklı olarak, yeni Eflâtuneu tasavvufu, yeni Eflâtunculuğun İslâmiyet'e soktuğu tasavvufu bu mistik panteizmle mukayese ediyor. Elbirunî Hintlileri daima müdafaa eder. O, bütün Hintlilerin iptidaî putperestler olduğu kanaatini kat'iyen reddeder. (Gerçekten de, Gazne'li Mahmut'la benzerleri, Hindistan'ı tahrip ederken, kendilerini haklı göstermek için ileri sürdükleri esaslı sebeplerden birisi de Hint cemaatının putperest iptidaîler olduğuydu). Elbiruni, Hindistan' da yetişen alimlerin Müslüman Eflâtunculardan, İran ve Türkistan Manihaist'lerinden hiç bir zaman geri kalmadıklarını her fırsatta iddia eder. O, eserinde Hintlilerle Hıristiyan'ların ve eski Yunan'lılârn tanrılar hakkındaki tasavvurlarını birbiriyle mukayese ettikten sonra, Hint kozmogonisini, ruh göçü tasavvurunu ve kurtuluş hakkındaki düşünce tarzlarını ve Eflâtun ile mutasavvıfların ve Mani'nin aynı yolda düşündüklerini yanyana koyarak bunlar arasında bir münasebet arıyor ki, bu gün dahi bu muhtelif din ve felsefelerin yanyana nasıl yaşamış oldukları ve yekdiğeriyle ne gibi bir münasebette buldukları bizce meçhuldür. Eskiçağın sonlarına doğru, İskenderiye üzerinden yapılan ticaret vasıtasıyla Yeni Eflâtuncuların, Hint düşünce tarzî hakkında bir çok şeyler öğrenmiş oldukları bizce bugün malûmdur.. Gerek Basra-Bağdat üzerinden, gerek Türkistan'daki Uygurlar vasıtasıyla, Doğu ile Batı arasında, orta çağda da, böyle bir fikir bağının mevcut bulunduğu ihtimali hatıra gelmiyor değil; sonra, Hıristiyanlığın kurtarıcı diye vasıflandırdığı dinin gerek Doğuda ve gerekse Batıdaki sekilinin eski çağda Önasya'dan gelmiş olduğunu yukarıda da göstermiştik. Demek oluyor ki, Ortaçağda, bu mistik ve asetik (Ascetique) düşüncelerin doğması, bu sıralarda bu memleketlerde yaşayan kültürlerin tarikatlar kurarak manastırlar meydana getirmesi için hem Batıda ve hem de Hindistan'da müsait bir zemin hazırlanmış oluyordu. Bu hususta daha

etraflı bir şey söyleyebilmek için çeşitli bilim kollarının hep bir arada ve kol kola çalışmaları icabeder ki, maalesef bugüne kadar bu iş daha yapılamamıştır. Bugün biz Şankara'yı, Frank'ların Duns Scotus Eriugena'sı, Bizans imparatorluğunun Eflâton'cu Psellos'u gibi fikir adamlarıyla mukayese edebiliyoruz. Yeni Eflâton'cular sonradan iki zümre tarafından takip edildiler. Bunlardan birincisi Dionysos Areopagita, Duns Scotus Eriugena, Meister Ekkehard sırası, diğeri orta çağda İspanya hudutlarına kadar yayılmış olan müslüman mutasavvıflardı. İslâm mutasavvıflarının merkezlerinden biri de, Hindistan'la ticarî münasebeti temin eden Basra idi. Onun içindir ki, Hindistan'la olan fikir teması da bu liman vasıtasıyla olmuştu. Mutasavvıflara paralel olarak Hıristiyanlıkta nominalist'lefi görüyoruz. Nominalist'ler Aristo'nun fikirlerini takip ederler. Onlar ide'lerin mistik bir tarzda tezahürlerinden ve umumî mefhumlardan daha ziyade, çevremizdeki eşyayı ilmî olarak tetkik etmek ve her şeyi ona göre değerlendirmek taraftarı olan, ampirik zihniyetli mantıkçılar, gramerciler ve matematikçilerdi. Nominalist'lerin düşüncesi Mutasavvıflarinkinden daha realist ve daha pratikti. Mistik düşünce mensupları Eflâton, nominalist'ler Aristo'yu takip ediyorlardı. Bu devrede aynı şekilde İslâm âleminde de Eflâton'u takip eden mutasavvıfların" yanında Farabi ve İbni Sina gibi Aristo fikirlerine dayanan âlimler bulunuyordu. Müslümanlık ve hıristiyanlık camiası içerisinde birbirine zıt olan mistik ve realist fikir cereyanlarıyla, Hindistan'daki aynı iki fikir cereyanını yekdiğeriyle mukayese etmek mümkündür. Hindistan'da Eflâton'cuların mistik düşünce tarzını Şankara, Aristo'cuların realist fikirlerini ise Şivait, mantıkçı Udayana temsil ediyordu. Bu iki fikir cereyanı tâ Eskiçağdan beri mevcuttur. Çin'de de bu iki zıt fikir cereyanlarına paralel olan iki fikir cereyanı görmekteyiz. Burada da realist Konfeçiyus muakıplarıyla, mistik düşünen Buddhist filozoflar karşı karşıyadır. Skolastik düşünce, Müslümanlıkta ve Hıristiyanlıkta oynadığı rolü Çin'de oynamamıştı. Bu iki fikir mücadelesi, sonraki devrede de devam etti.

Milâttan sonra 1050-1250 arasında geçen devre, Selçuk'lar devresidir. Bu hükümdarların devrinde Haçlı seferleri meydana gelmişti. Selçuk'ların İran'dan kalkarak gelip Batı'ya yerleşmeleriyle Doğu yolu açılmış ve Goruslu'lar bu yollardan istifade ile Hindistan'ı zaptetmişlerdi. Bu devreyi genel olarak bir şövalye devresi diye vasıflandırmak doğru olur. Çünkü, gerek Batı'da, gerekse Doğu'da şövalyeliğe uygun, kahramanca yapılan muharebe şekillerini görüyoruz. Bu devrenin karakteristik filozoflarından birisi Ramânuca'ya göre, tanrının varlığını isbat etmek lüzumsuzdur. Çünkü tanrının bir benzeri olamaz. Tanrıyı anlamak için onun var olduğunu isbat etmek veyahut onu fazla düşünmek hiç bir fayda vermez. Eğer onun sevgisini içimizde yaşatabilsek o zaman tanrı anlaşılır.. Az sonra, filozof Madhva yaşamağa başladı. Madhva, Rapânuca gibi Şankara'yı takip ettiği halde kendisini onun

hasmı sayar. O, tam manâsiyle realist olarak düşünür. Ona göre, yalnız mutlak olan ve insanların düşünce bildiği bütün mefhumların dışında kalan bir şeye değil, aynı zamanda maddî ve amprik aleme de değer vermek lâzımdır. Madhva mistik ve realist düşüncüyü böylece birbirine bağlıyor. Eklektik düşünceli bir filozoftur. Aynı zamanda Önasya'da, (Prof. Köprülü' nün de göstermiş olduğu gibi) Ortaasya Şamanizmi ile ilgili heyecanlı dansları ile yesevi'lerin meydana çıkmış olduğunu görüyoruz. Feridettin Attar'la Mevlâna Celalettin Rumi'nin, mistik nazım sanatının en yüksek şaheserlerinden olan ölmez eserleri de bu sıralarda yazılmıştı. Buddhist Uygur'lara ait ve Türkistan'da elimize geçen bir el yazmasında, bu dünyada gördüğümüz şeylerin hepsi birer gölgeye benzetilmektedir. Eflâtun da çevremizi kaplıyan şeyleri. hakiki idelerin birer gölgesi olduğunu izah ediyordu, Bu Uygur el yazması bize, Batı ile Doğuda o sıralarda mevcut olan müşterek kültür seviyesini ve Doğu ile Batının birbiriyle olan sıkı bağıny gösterir. Realist'lerin nominalist'lere karşı açmış oldukları mücadeleler neticesinde batı Avrupa'da felsefe hususî bir şekil almış bulunuyordu. Adeta, nominalist'lerle realist'lerin değil, Eflâtun'cularla Aristo'cuların genel bir mücadelesi şeklini almıştı. İspanya ve İtalya'da, Aristo Arapça ve Yunanca'dan tercüme edilerek hıristiyahlık alemine girmişti. , François d'Assise'in mistik fikirlerini benimsemiş olan Beneventura gibi, Dominiken Thomâs Aguin gibi fikir adamları, bize Batı skolastik düşünce tarzının erişmiş olduğu yüksek noktayı göstermeğe kâfidir. Görüyoruz ki, daha evvelki devrede de olduğu gibi, hem batıda ve hem doğuda, mistik ve realist düşünce arasında yine bir zıtlık mevcuttur.

Ortaçağın dördüncü devresi Bizans imparatorluğunun Osmanlılar tarafından zapt edildiği, Timur'la birlikte başlayan Ortaasya Moğollarının iktidar mevkiine geçtikleri, Balbanlar gibi Türk sülalelerinin Hindistan'ı fethetmeleri, Hilci ve Tuğluk sülalelerinin hakim oldukları bir devredir. Güney Hindistan'a kadar baskılarını yaymış olan bu fâtihtürk'lere karşı Hint mistiği, ulusal ve sosyal bir çehre ile mücadelede bulundu. Dışardan gelen yabancılara karşı yerlilerin müşterek bir cephe kurmak mecburiyeti yavaş yavaş kendisini gösteriyordu. 2000 yıldan daha fazla bir zamandan beri, halktan tamamıyla ayrı olarak yaşamayı tercih eden ve kitaplarını kendi imtiyazlı dilleri Sanskrit diliyle yazan Brahmanlar, şimdi artık halka dönmüşler ve ilahilerini, vaizlerini halkın dili veyahut halk dilleriyle yazmaya başlıyorlardı. Bu devreden sonra Hindistan'da, memleketin muhtelif köşelerine ait dillerle yazılmış sayısız edebiyat nünunelerine tesadüf ediyoruz. Eskiden yalnız Buddhist'lerle Cainist'ler, Brahman'lara karşı düşman olduklarından, vaizlerini halk şivesiyle yapıyorlardı; bu devrede, halkın anlayacağı bir dille felsefeler öğreten, Şankara'nın fikirlerini az çok basitleştirerek halka anlatan ve mistik düşünen bir çok fikir adamlarına raslıyoruz. Bunların hepsinin isimlerini birer birer burada saymak ve haklarında ma-

lumata vermek, zamanın müsaadesizliği dolayısıyla imkân haricindedir. Bu zümreyi teşkil edenler kısmen Brahman, kısmen diğer kastlara mensup kimselerden, bazan da aşağı işçi sınıflardan ibarettirler. Bunlar kendilerine talebe olarak hizmetçileri, fakir işçileri vesaire seçerler. Böylece bunlarda mistik düşünceyle nominalizm ve bir nevi sosyalizm bir araya gelmiş oluyor. Bu zihniyetle Avrupa'da bunun tekâmül ettiği şekli birbiriyle mukayese etmek her halde çok mühimdir. Hindistan'da Kebir nasıl bir dokumacı ise, Feridettin Attar da, mahlesinden, de anlaşıldığına göre, bir baharat tüccarı ve Jakob Böhme bir dabak'tı. Savanarola, fa'al bir ihtilalci, İngiltere'de Wicklif, İngilizlerin Papalığa ve Hıristiyanlığın "dilenciler tarikatı", na karşı açtıkları mücadelenin en şiddetli bir zamanında İncilin tercümesini yapmıştı. (Nitekim bu sıralarda Hindistan'da da eski mukaddes yazılar halkın anlayabileceği dillere çevrilmeğe başlanmıştı). Wicklif'in bu dini ve felsefi davası, sonradan, Alman'lara karşı Çekler içinde bir hareket uyandırmış olan, talebesi Bohemyalı Johannes Hus tarafından da devam ettirildi. Aynı zamanda nasyonalist olan Hus, Katolik kilisesinin resimlere tapmayı emreden batıl itikadına karşı mücadele eden müteassıp bir mutasavvıftı. Kendi halkı, onu sevdiği halde kiralı onu sevmedi ve yaktırdı. Fraçois d'Assise de, mistik ve heyecanlı ilâhilerini yazarken, Latince'yi değil, halkının anlayabileceği İtalyanca'yı tercih etmişti. O zamanın Meister Ekkehart ve Tauler gibi mistik düşünceli Alman fikir adamlarıyla Felemenkli Ruysbroek de Almanca ve Felemenk diliyle vaizler verdiler. Bu büyük mutasavvıf simalarının yanı sıra başında, bir de Hıristiyanlıkta Lollard'lar, Kardeşler, ve Hemşireler cemiyeti adı altında, bir takım serbest fikir sahibi tarikatlerin meydana çıktığını görüyoruz. Hindistan'la Hıristiyan Avrupa arasında böylece genel bir benzerlik kendisini gösteriyor.

Bu devrenin İslâm Yahudi felsefesi içerisinde, bu nevi orjinal düşünce tarzlarını göremiyoruz. Burada ilim, yavaş yavaş ehemmiyet kesbetmekte ve sonradan bu önemini yeni çağda da devam ettirmektedir. Halbuki Hindistan'da eski din ve felsefe hiçbir değişikliğe uğramadan devam ediyordu.

Yeniçağ devrini, Avrupa'nın ilmî zihniyete girmesi devri olarak kabul etmek mümkündür. Hindistan'da bu sıralarda mistik düşünce tarzı galip gelmiş ve Şankara bir çok muakıplar bulmuştu. Vaki diğer felsefe sistemleri büsbütün atılmış değildi; yalnız bunlarda her hangi bir tekâmül şekli göze çarpmıyor. Meselâ mantıkta, daha açık ve daha pratik bir kaç tarif (Definition) şekli bulunmuşsa da, hakikî bilgiyi izah için tatmin edici hiç bir formül bulunamamıştı. Avrupa'da hakiki bilgiyi izah için atılan adımlar Hindistan'da da atılmıştı. Yeniçağın başlangıçlarında yaptığı çetin mücadeleler pahasına, Avrupa ilmi, nihayet kendisini Ortaçağ felsefe bağlarından kurtarabilmişti. Bu mücadelelerin en başında Köpernikler, Kepler'le Galile

gibi âlimler bulunuyordu. Bunlar, Hıristiyan kilise zihniyetiyle olduğu gibi Humanizma'ya karşı da mücadele etmek zorunda idiler. Hümanist'ler de Hıristiyanlar gibi Aristo'yu örnek alıyorlardı; ve Aristo'nun doğmalarına karşı şüphe etmek cesareti, Galile gibi bir alimin hayatına mal olmuştu.

Bütün bunlara rağmen, Avrupa'da birçok inkılapçılar gene türediler. İlimin, kilise zihniyetine ve antik düşünceye karşı kazanacağı zafer her an bir az daha emin oluyordu. Tabiat, Skolaastiklerin yaptıkları gibi Aristo fikirlerine ve kilise papaslarının otoritelerine dayanarak değil, bizzat tabiatın kendisini müşahede etmekle öğretiliyordu. Hatta bizzat Aristo'nun kendisinin dahi fizik sahasında daima hatalara düşmüş olduğu ve kakikatla tabiatı büsbütün yanlış anladığı tebarüz ettiriliyordu. Aristo'nun fizik hakkındaki fikirleri bu şekilde çürüğe çıkarıldıktan sonra, sıra onun mantığına geliyordu.. Onun kurmuş olduğu mantığa karşı da bir mücadele başladı. Biz bu gün bu mücadelenin içinde bulunuyoruz. Eflâton'cu zihniyetin de günümüze kadar yaşamakta devam ettiğini kaydetmemiz lâzım geliyor. Meselâ Berkeley, ve bazı fikirlerinde Kant Eflâton'cudurlar. Yeni Kant'çılar, hele günümüzün bir çok nazariyeci fizik alimleri, bu dünyanın anlaşılmaz olduğu kanaatmdadırlar ve Eflâton'un (tabii daha az fizikî şekillerle) ide'lerle fenomenlerine inanırlar. Demek ki, Aristo'cularla Eflâton'cular arasındaki fikir mücadelesi böylece günümüze kadar devam ediyor.

Türkçeye çeviren:

Abidin İTİL

Hindoloji İlmî Yardımcısı

MEDIAEVAL PHILOSOPHY IN EAST AND WEST

a Summary by

WALTER RUBEN

I propose to fix the Middle Ages in India as it has been fixed for European history, namely the 1000 years from 550 to 1500 A. D., the Early period as the 2000 years between 1500 B. C. - 550 A. D. and Protohistory as 3500-1500 B.C. Cattle-breeding herdsmen from Central Asia conquered the peaceful villages of the near east in the beginning of Protohistory: horse-breeding herdsmen from Central Asia overran with their war chariots the peaceful towns of Protohistorical India-Babylonia-Mykene in the beginning of the Early Period. Cavalry of Turks and Huns attacked China, India and the Near east and pressed Goths, Vandals etc. into Germany etc. in the beginning of the Middle Ages. On the other hand Semitic tribes immigrated from the south into the near east, carrying with them monotheism just at the time of the Indoeuropean migrations, and carried Arabs their monotheism upto Spain and Sindh at the beginning of the Middle Ages. The progress of the Arabs came to its end in Spain, stopped by the newly arrived Germans nearly in the same year as Gurjâra Râjputs stopped Arabs in Sindh, the Gurjaras being newly arrived Turkish tribes who had reached India together with the white Huns and had replaced the old Aryan kshatriyas of Western India. The Middle Ages of Europe saw the struggle of the Germans against aggressors from Central Asia and Islam, and the continuation of old classic culture just as in India the Râjputs fought against invaders from Central Asia and Islam and continued the old Sanskrit culture and as China had always to be on the alert against Central Asia. In Europe victorious Christianity and, in the near east, Islam, incorporated slowly a great deal of old heathen thinking into its own philosophy. In India Buddhism corresponds to Christianity and to Islam, in as far as they are religions of prophets, coming as they do, from the same source as Zoroastrianism in the old Near East. But in India Buddhism was defeated by Śaivism and Yishnuism, the successors of old paganism.

Philosophy in the first period of the Middle Ages (550-800 A. D.) was in India twofold: 1) Against dominating old Buddhist logic the Śaiva Uddyotakara fought with very subtle but not quite substantial arguments for a new syllogism, with the help of which he established the Brahmanical doctrine of the existence of an eternal soul (denied by the Buddhists), and then he proved (again against Buddhism) the

existence of God as some special kind of soul. The philosophy of Uddyotakara is an 'aneillary to theology', consists of fine dialectics and derives its authority from the writings of old Brahmins; it is very similar to European scholastics. 2) In the second sense, some Śaivas transformed old Buddhist idealism and mysticism into the Vedānta. Thus realistic and mystic philosophy, Nyaya and Vedānta, stood side by side in India, just as in Christianity mystic Platonism and realistic Aristotelianism complete each other and just as both lines are found in Islam too.

The second period (800-1050 A. D.) can be characterised as that of the great emperors according to the Arab merchant Süleyman who truly judged the emperors of China, India (Amoghavarsha), Baghdad (İçchalif) and Byzantium to be of equal brilliancy. With some restrictions we may add the German emperor. Turks and Slavs were repulsed by Germans, other Turks became Sultans at the side of the weakening Khalifs, while others still, like Mahmud Ghaznevî, conquered north-western India. Alberuni followed the steps of Mahmud and compared Indian customs, sciences and religious - philosophical doctrines with those of Plato, Mani and Mohammed. According to him, the educated Hindus believed in a monotheism quite similar to that of the Sufis and Neoplatonists. He is undoubtedly right, but we can today go into greater detail; Alberuni did not even notice the most important texts of his age: the Bhāgavatapurāna, Śankara, Vācaspatimiśra and Udayana. Plotin's Neoplatonism shows Indian elements which had reached him via Alexandria; the Barmakides introduced Indian scholars into Baghdad; the Abbasides had some connection with India via Basra; Türkistan may have been an other centre where Indian, Greek and Mohatnmedan influences met. In short: Śankara's idealism can be compared to that of Psellus, the Sufis or Eriugena (rather than to that of Eckehard who is much later), but realistic Nyāya-philosophers can be with Christian nominalism and Mohammedan Aristotelianism. Buddhism is the only Chinese school that can be compared with these. Udayana's monumental book about the existence of God shows that the motto of this age of the great monarchs was as Eusebius said: One, god one emperor, one empire.

The 3rd period (1050-1250 A. D.) may be called that of Chivalry, knightly gallantry in love and war (Panthiviraj), literature (Walter v. d. Vögelweide, Chand Bardai) and tournaments which in part spread from the west far into the east, in part developed independently in east and west. Thousand One Nights and Kathāsaritsāgara' show great similarity in style and social conditions. The arrival of the Seljuks in the near east was the cause of the crusades in the west and of the occupation of northern India by Muhammed Ghori in the east, Indian philosophers in Nuddea started the New School of logic, the zenith of

eastern scholastics, and Râmânûja and Madhva represented the height of Indian mysticism in this period to which belonged also Attar and Djellaleddin Rumi in the empire of the Seljuks. In Arâbia Platonism was forbidden, and Averroes represented Mohammedan Aristotelianism in Spâin as Maimonides represented that of the Jews, whilst Kabbala and its mystic is similar to Indian tantrism. In Christianity mystical Realists were fighting against empirical Nominalists, a peculiarly western form of the struggle between Plato and Aristotle (Nominalists had been, in old India, the Buddhists, Realists, the Naiyâyikas), and of the two monastic orders Buonaventura, as follower of St. Francis, is equal to Râmânûja and Djellaleddin, whilst St. Dominic and his followers Albertus Magnus and Thomas Aquinas are as splendid Peripatetics as Averroes and Maimonides, as outstanding scholastics in Europe as the logicians of Nuddea were in India..

The 4th period (1250-1500 A. D.) was that of English and French absolutism, of the beginning of Habsburg dynasty and of the end of the Paleologs in Byzantium. The Osmans, the Timurides and the Tughluks of Delhi showed the flourishing power of the Turks. The beauty of towns like Vijayanagara and Konya may be compared with that of Flemish and Italian renaissance towns. Indian love stories (sometimes frivolous) are found in the Decamerone. Most of the Indian mystics of this period (Nimbârka, Jnânadeva, Nâmadeva, Pillai Lokâcârya, Ramazanda,^o Malukdâs, Kabir, Nânak, Candidâs, Vidyâpati Thakur, Mira Bai, Narsimha Mehta, Surdâs, Vallabha, Caitanya, Sri Henkar, Bhânûdâs, Lalla, Vemana) were, no conservative Brahmins but talked to the people of the lowest castes in the people's dialects, accepted labourers and outcastes as pupils, and preached the love of God. As Wiclif translated the Bible, so Râmâyâna and Mahâbhârata were translated into Tamil etc. Savonarola's songs were in Italian instead of Latin, as Eckehard and Tauler preached in German; and Hus, a Czech, opposed the Germans as fiercely as some Indian mystics, Hindu patriots, opposed the Mohammedan invaders. So mysticism was one of the essential sources of nationalism in east and west. Side by side with mystical philosophy, empirical science was brilliant in Europe (Bacon, Duns Scotus, Occam), in the university of Byzantium and in the voluminous commentaries of Indian lawyers, grammarians etc.

In Old History the mysticism of the Upanishads, Buddhists, Jains, Zoroastrians, Jewish prophets and Christians, Orpheans, Taoists and Me Ti means some kind of spiritual protest against the ritualism and orthodoxy of ruling invaders, of Aryan-Brahmins, Levites, Confucians, priests of Delphi etc. Mystics in the Middle Ages have also some nationalistic and socialistic features, I do not want to pretend that in this parallelism of Old and Middle Ages and of east and west there is involved some Spenglerian 'morphology' or mystical teleology of

development of mankind, but I believe that the parallel cultural evolutions are caused by parallel historical movements such as the migrations of IndoEuropeans and Turks, Jews and Arabs, and the reactions of the older strata who had become suppressed castes. As long as philosophy exists there will be the struggle of mystic and empiristic thinkers.